

SOKRATİK DİYALOG

*Hasan ÜNDER**

Gerek genel olarak öğretimde gerekse özel olarak felsefe öğretiminde, Platon'un diyaloglarında örneklenen ve "Sokratik metot" denen şey, sık sık bir öğretim metodu olarak önerilir. Hatta öğretmenlerin günlük planlarında "kullanılacak metotlar" başlığı altında sıralanabilecek metotlar arasında "soru-yanıt" ya da "tartışma" metotunun ayrıcalıklı bir yeri vardır. Metot, genellikle konferans ya da öğretmenin konuyu öğrencilere anlatması metotunun karşıtı olarak görülür. Anlatma metotunun öğrencileri edilgen kıldığı, öğrencinin bilgiyi kendisinin bulmasına yardım etmek yerine bilgiyi ona aktardığı öne sürülür. Öğretmen, bu düşüncelerin etkisiyle olsa gerek, Sokratik metodu kullanmak zorunda hisseder kendini. Bu metodu kullanırken dersin canlı geçeceğini; öğrenciyi, ona sorular yönelterek; konunun içine çekeceğini; kendisinin anlatmak istediği bilgileri ona 'keşfettireceğini', böylece öğrencide, ulaşılan sonuçlara birlikte varıldığı izlenimini uyandıracaklarını düşünür. Bunlardan başka, öğretmen, demokratik inançlarının bir gereği olduğu düşüncesiyle, bu metotla öğrencilerde Sokrates'inki gibi eleştirel, sorgulayan bir tutum oluşturma amacı da güder.

Sokratik metot değilse bile "diyalog" kavramı günümüz felsefesinde de önem kazanmaya başlamıştır. Bu, sanırım, doğruluğun bireyle doğa arasında bir ilişki olarak değil, daha çok bireyler arası ya da toplumsal bir şey olduğu fikrinin yaygınlaşmasıyla yakından ilgilidir. İnsan zihnindeki düşüncelerle insan olmayan bir dış ya da aşkın gerçeklik arasındaki ilişkiler şüpheli hale gelince hakikatin hem araştırılmasında hem de belirlenmesinde diyalog kavramı merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Bilim, toplumsal ve bireysel önyargı ve bagnazlıklardan uzak olduğu varsayılan bilim adamlarının rasyonel bir etkinliği olarak görülmekten çıkmış, belli değerleri ve önyarguları paylaşan insanlardan oluşan bir topluluğun etkinliği, onlar arasındaki diyalog ve etkileşimin ürünü olarak görülmeye başlanmıştır. Hakikatin de onların konsensusu olarak tanımlanması yaygın kabul görmüştür. Örneğin Habermas doğruluğu "ideal konuşma duru-

* Araş. Gör. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı

mu”nda üzerinde uzlaşılabilir görüş olarak tanımlamıştır. Gadamer hakikatin araştırılmasında diyaloga, soru-yanıt metoduna önemli bir yer verir¹. Bunlardan başka, Rorty gibi harikat kavramından, dolayısıyla hakikatin araştırılmasından vazgeçenler, hatta konuşmaların birbirleriyle ölçülemez (incommensurable) olduğunu ileri sürenler bile diyalogu (conversation) en insani bir eylem olarak görmektedirler. Rorty, diyalogu Habermas ve diğerleri gibi, hakikat arayışında, ya da consensusa varmak için, bir araç olarak değil, kendi başına bir amaç olarak görmektedir. Ona göre, diyalogdan ne çıkacağına bakmaksızın, sadece onu sürdürme istekliliğini göstermek gerekir. “Konuşma, başkalarını dinleme ve eylemlerimizin başkaları üstündeki etkilerini tartma konusunda isteklilik” başlıca Sokratik erdemler olarak övülen değerlerdir². Bir sonuç ya da konsensus beklemezsiniz, tartışmanın sadece devamını beklemek en övülesi insani eylemdir³.

Eğitirmicilerin “tartışma metodu” ya da “Sokratik metotla” ilgili olarak geliştirdikleri bu beklentiler, aslında “sokratik metot” mitiyle yakından ilişkilidir. Bu mite kaynaklık eden Sokrates imgesi de, neredeyse tamamen, bir köleye bir geometri teoremini çözdürdüğü *Menon* diyalogundan kaynaklanır. Bu diyalogdan çıkarılan Sokratik metot mitine göre, Sokrates bilgi aktarmaz. “Bir şey biliyorsa o da hiçbirşey bilmediğidir.” Bir şey öğretmez, yalnızca ‘anımsatır’. Yaptığı iş “ebeliktir”; öğrencide (kölede) daha doğuştan zaten varolan bilgileri doğurtur. Rolü, sadece sorular sorarak öğrencinin hakikati bulmasına ya da anımsamasına yardım etmektir. Sadece sorular soran, kafasında hiçbir bilgi olmayan birisidir. Bundan başka, son derece önyargısız, açık kafalı bir araştırmacıdır. Başkalarıyla konuşup tartışarak, kendisinininkiler de dahil, bütün görüşleri sabırla ve sistematik olarak inceler, bu yolla hakikati keşfetmeye çalışır. Hiçbir yaşam tarzına bağlanmamıştır. Gelenek karşısında tamamen özgürdür. Hep sorgular, Hakikati bilmediği için hep arayış içindedir. Hiçbir inancı, hiçbir toplumsal ideali yoktur; her şeye kuşkuyla bakar. Sanki Descartes’ın metodik şüphesinin dışına bir türlü çıkmamıştır. Şüpheler içindeki Descartes’ten tek farkı soruları kendi kendine değil, başkalarına sormasıdır. Bu özelliğiyle toplumun “at sineği”dir. Ölüme mahkum edilmesi de, zaten bu sorgulayıcı tutumunun, düşünmeyi sevmeyen, dine ve geleneğe bağlı insanları rahatsız etmesi yüzündendir.

Bu imgenin tamamen hayal ürünü olduğunu iddia etmemekle birlikte, Platon’un diyalogları yakından incelendiğinde çarpık ve abartılı bir Sokrates imgesi olduğu görülür. Örneğin Sokrates, her ne kadar “hiçbir şey bilmiyorum” dese de, aslında bir çok şey biliyordu. En azından

1 H.G. Gadamer, *Truth and Method*, trans.: William Glen-Doepel; eds. Garret Barden and John Dunning, (London: Sheed & Ward Ltd., 1981), s. 325 ve devamı.

2 Richard Rorty, *Consequences of Pragmatism* (Essays: 1972-1980), (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982), s. 172.

3 Kuşkusuz aşağıda göstereceğimiz gibi Gadamer’in Sokratik metodu da, Rorty’nin Sokratik erdemleri de birer idealizasyondur.

Atina'yı ve Yunanistan'ın diğer bir çok sitesindeki yaşamı bilir. Kendi sitesi olan Atina'nın çıkarları konusunda çok duyarlıdır. Geleneklere de bağlıdır. Sofistlerle mücadelesinin nedenlerinden biri, onların relativizmlerinin Atina'daki toplumsal yaşam için yol açabileceğini düşündüğü zararlı sonuçlarıdır.

"Ebe" ve yol gösterici Sokrates'e gelince, yukarıda da değindiğim gibi, bu imgeye *Menon* diyalogunun kaynaklık ettiği kanaatindeyim. Sokrates burada olağanüstü bir öğretmen olarak görünür. *Bu dünyadaki yaşamında hiç geometri dersi almamış bir köleye geometri teoremleri çözdürür.* Sokrates burada olanca alçak gönüllüğünü gösterir ve kölenin bu teoremi zaten bildiğini, kendi rolünün sadece hatırlatmaktan ibaret olduğunu; ya da kafasında zaten var olan bir bilgiyi doğurmasına yardım ettiğini söyler. Bilgiçlik taslamayan, ama öğrencisine her şeyi öğretebilecek olağanüstü bir öğretmen, herhangi bir öğretmeni ya da eğitimciyi etkileemesi imkansız bir figürdür.

Bence, Platon'un Sokratik diyaloglarını doğru bir bağlama oturtmak ve de Sokrates imgelerini değerlendirmek Eski Yunanda felsefi tartışmaların nasıl algılandığına, bu tartışmalara katılanların amaç ve motivlerine, tartışmaları izleyenlerin tartışmalara bakış açılarına ve tartışmaları nasıl değerlendirdiklerine bakmak aydınlatıcı olacaktır, hatta bu gereklidir de. Bu noktalarda aydınlatmaya katkısı olabilecek bir başka şey de, Platon'un Sokrates'i konuşturduğu diyaloglarda Sokrates'in konuştuğu kişilere bakmaktır.

Eski Yunan'da Felsefi Tartışma

Yunanlılarda tartışma genellikle bir yarışma olarak görülür⁴. En azından Sokrates'in kendileriyle tartıştığı sofistlerin tartışmalara bakışı budur. Sofist için nesnel hakikat diye bir şey olmadığından tartışma bir hakikatin araştırılması olamaz. Tartışırken karşısındaki kişiyi alt etmek, izleyicilerin beğenisini kazanmak onun başlıca amacıdır. Sofistin mesleği de budur zaten: İnsanlara konuşmada ve tartışmada etkileycilik kazandırmak, sözlü tartışmalarda rakipleri karşısında onu güçlü konuma getirmek. Sofist, kendisinden ders alan kişiye, halk forumlarında kendi görüşlerini nasıl inandırıcı bir biçimde sunabileceğini ve böylece dinleyenlerin oylarını nasıl etkileyebileceğini öğretir. Sofistler, kuşkusuz, dinleyiciler önünde konuşurken bunun örneklerini vermek isterler⁵. Sofist, dinleyiciler

4 Huizinga, Eski Yunan'da felsefi tartışmalarla ilgili aydınlatıcı gözlemlerde bulunur. Sofistin çalışma biçimine gösteri (epideixis) dendiğine dikkat çekerek şöyle der: "Ünlü bir sofistin şehre gelişi başlıbaşına bir olaydır. Mucizevi bir varlıkmişçasına karşılanır, kahraman atletlere eş tutulur ve sofistin uğraşısı spora eşdeğer görülür. İzleyiciler her iyi hedeflenmiş yanıtta gülerler ve alkışlarlar. Tam bir oyundur bu." Johan Huizinga, "Felsefede Oyun Biçimleri", (*Homo Ludens*'ten çeviri, Çev.: Hüseyin Güven), *Mor Köpük*, sayı:5-6, 1985, s.5.

5 Protagoras Sokrates'e "hayatta pek çok kimseyle söz mücadelesine girdim ben. Eğer istediğin gibi yapseydim ... hiç kimseyi alt edemedim..." der. (*Eflanın II*, Protagoras, çev.: Tanju Gökçöl, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1975), 35/a. Bütün alıntılardaki italikler bana aittir.

önünde kendi görüşlerini savunur. Tartıştığı kişiye kendi görüşlerini kabul ettirebilirse, kendi reklamını yapmış, dinleyicilere kendini kanıtlamış olacaktır. (Özellikle Protagoras'ta durum budur. Çünkü kendinden ders almak isteyen bir öğrenci adayı gelmiştir Protagoras'a.) Sofist, her tartışmaya bir yarışma olarak bakar; kendisi bir yarışmacıdır⁶. Sofist için nesnel bir hakikat olmadığı için hakikatin ölçüsü halk oyudur. Tartışmayı kazanmanın yolu da dinleyicilerin beğenisini ve oyunu kazanmak, savunulan görüşü dinleyicilerin gözünde haklı çıkarmaktır. *Dinleyicilere göre haklı olan konuşmacı, tartışmayı kazanmış olur. Tartışmayı kimin kazandığına izleyiciler karar verecektir*⁷. Sokrates de her ne kadar tartışmayı, doğruyu aramak ya da öğrenmek için yaptığını söylese de, dinleyicilerin oyunu/beğenisini kazanmaya özel bir önem verir; rakiplerine karşı izleyicinin tepkilerini değerlendirilmeye özen gösterir. İzleyiciler içinse bu tartışmalar bir eğlence, seyirlik bir gösteridir. İzleyiciler, eğer tartışmacılardan birisi tartışmayı terkedecek olsa, tartışmacıya uzun zamandır felsefi bir tartışma izleyemediklerini, ona kendilerini bu zevkten yoksun bırakmaması için yalvarırlar.

Sokrates, belki de gerçekten hakikatı arama konusunda içtendir, ama diyaloglarında sanki asıl amacı karşısındaki kişinin iddialarının tutarsızlığını gösterip onları çürüterek tartışmayı kazanmakmış gibi bir izlenim verir. Belki de Sokrates'i buna zorlayan, karşısındaki kişinin ve seyircilerin tartışmaya bir yarışmaymış gibi bakmalarıdır. Ne olursa olsun, Sokrates'in tartışırken yaptıklarına dikkatle bakıldığında, onun, tartışmaları bir araştırmadan çok -çünkü Sokrates'in fikirleri tartışmanın sonunda *beklenmedik bir biçimde* ortaya çıkan fikirler değil, tartışmada savunulan fikirlerdir- bir yarışma olarak gördüğü sonucuna varabiliriz. Tartışırken izlediği strateji ve kullandığı taktikler sanki tartışmaya hakim konuma gelmek, karşısındaki kişiyi çelişkiye düşürmek, kısaca tartışmayı kazanmak için düzenlenmiştir. Kendisi Polos'a tartışma sanatında beceriksiz olduğunu söyler (*Gorgias*, 338/d). Tartışmayı bir sanat olarak gördüğüne

6 Hippias Olympia'ya bütün elbiselerini kendisi hazırlayarak gitmiştir. "Bundan başka, ... bir sürü şiirler, epos'lar, tragedial'lar, dithyrambos'lar, birçok nesir nutuklar" götürmüş, herkese "taş çıkartmış"tır. (Eflatun, *Küçük Hippias*, çev.: Pertev Naili Boratav, (Eflatun II'de) 368/b-e) Belleği güçlendirmek için bir teknik (mnemonik) geliştirmiştir. Huizinga onu şöyle betimler: Bin sanatın adamı, bellek ustası, ekonomi yargılayıcısı, giydiği her şeyi kendisinin yaptığı ile övünen zaman zaman Olympia'da herhangi bir konuda tartışmaya (önceden hazırlanarak) sorulacak her soruyu yanıtlamaya hazır olarak ve kendisinden daha iyisini bulamadığı iddiasıyla ortaya çıkan dahi, Hippias Polyhistor..." (Huizinga, *age.*, s.5).

7 Hem sofistlerin hem de dinleyicilerin tartışmalara bakış açısı budur. Sofistin bakış açısına örnek olarak *Küçük Hippias*'ta Hippias'ın, Sokrates'e söylediklerini verebiliriz: "Sonunda hangimizin daha doğru söylediğini dinleyicilerimizin kararına bırakalım" der. (Protagoras, 369/e) Dinleyicilerin bakış açısına örnek olarak da *Protagoras*'ta Alkibiades'in sözlerini gösterebiliriz. Protagoras tartışmanın gidişinde memnun değildir; tartışmaya devam etme konusunda isteksizdir. Sokrates "soru sormaya devam etmek istiyorsan, cevap vermeye hazırım; istemiyorsan... ben sorayım" der. Bunun üzerine Alkibiades, Kallias'a dönerek: "Kallias, Protagoras... ya konuşsun, ya da konuşmayacağını itiraf etsin ki, onun hakkında ne düşüneceğimizi bilelim" der (*Protagoras*, 348/b).

göre, tartışırken yaptığı işin bir sanatı icra etme, rakipleri yenme sanatı olduğunun farkındaydı. Belki çok aşırı bir iddia ama, savunduğu fikirleri doğru olduğuna inandığı için değil, çürütülmesi zor olduğu, dolayısıyla kendisine rakibi karşısında bir korunma sağladığı için savunduğu bile iddia edilebilir.

Sokrates imgelerini değerlendirirken Sokratik diyaloglarda Sokrates'in kimlerle konuştuğuna da bakmak aydınlatıcı olacaktır, dedik. Bazı diyaloglarda Sokrates'in karşısındaki konuşmacı ya onun öğrencisi (Glaukon) ya bir hayranı (Alkibiades) ya da *Menon*'daki köle veya onun gibi birisidir. Bu tür diyaloglarda Sokrates karşısındaki kişilere ve masaya kolayca hakim olur. Tartışmada inisiyatifi kimin ele alacağı konusunda herhangi bir sorun çıkmaz. Genellikle tartışmayı izleyenler onun yakın çevresindedir ya da izleyicilerin çoğunluğu onu destekler. Eğer kendisini destekleyenler çoğunlukta değilse, seyirci desteğini kendi lehine çevirmenin bir yolunu bulur. Kendisi ortaya herhangi bir fikir atmadığı için, başkasının ortaya attığı bir iddiayı bir tarafından tutar ve konuya girer. "Senin bu görüşün doğru mu? İçimde küçük bir kuşku var. Şüphelerimi giderirsen sana minnettar kalacağım. Bakalım araştıralım" gibi sözlerle tartışmayı başlatır. Bu tür kişilerle yaptığı tartışmalarda yöntem konusunda hemen hemen hiç sorun çıkmaz. Tartışmada inisiyatifi Sokrates kolayca ele alır. Soruları sormaya başlar ve sorularıyla tartışmanın akışını yönlendirir. Karşısındaki konuşmacı savunucu ve edilgin bir duruma düşer. Biraz dirense bile, kısa bir süre içinde teslim olur. Sokrates'in sorularına "zorunlu olarak", "ister istemez", "ona ne şüphe", "elbette", "öyledir", "söyle de bileyim" vb. gibi 'kısa kısa' karşılıklar verir. Rakip, tartışmaya yön veremez. Zaten, Sokrates'in karşısında uzun uzun konuşup argümanlar geliştirerek iddialarını savunacak çapta biri de değildir. Sokrates de onu istediği yere, 'hakikate' götürür ve orada bırakır. Konuşmacı, hakikati, Sokrates'in soruları sayesinde, Sokrates'in kendisi de tartışma sayesinde bulmuştur. Sokrates rakibine üstün gelmiştir. Seyircilerin alkışları arasında ringden ayrılır. Bu tür diyaloglarda Sokrates zorlanmaz, gerçekten konusuna hakim bir öğretmenin rahatlığı içindedir. Araştırmacı Sokrates imgesi de en çok bu tür diyaloglarda inandırıcılık kazanır.

Ancak karşısındaki rakip usta ya da "zor" biri ise Sokrates'in inisiyatifi ele geçirmesi bir sorun olur. Gerçi Sokrates soru sorma ve tartışma sanatında usta biridir⁸. Sorduğu sorularla amacına doğru hızla ilerleyebilir. Tartışma sanatını iyi bildiğine kuşku yoktur. Buna rağmen, sert rakipler karşısında tartışmaya egemen olması, inisiyatifi ele alması sorun olur. 'Kıran kırana' bir egemenlik mücadelesiyle uzun zaman geçer. Sonunda, Sokrates genellikle tartışmaya egemen olur, rakibinin dizginlerini nasıl ele alır. Ama nasıl? Sokrates'in tartışma boyunca çoğunlukla sorgucu ol-

8 Bunu, tartıştığı Protagoras da teslim etmiştir (*Protagoras*, 318/d).

madığı bir Sokratik diyalog, bildiğim kadarıyla, hemen hemen yoktur⁹. Onu tartışmada hakim duruma getiren unsurlardan en başta geleni, şu ya bu yolu kullanarak tartışmada soru soran kişi konumuna geçmesidir. Bunu başarmak için bir çok stratejisi vardır. En başta geleni, “hiçbir şey bilmediğini, ama öğrenmek istediğini” söylemesidir. Sokrates hemen hemen hiçbir tartışmada, tartışmaya başlarken kendisi ortaya bir tez atmaz. Tezsizdir. Yalnızca ortaya atılan tezleri tartışmaya açar. Kendisinin hiçbir şey bilmediğini, karşısındaki kişinin çok şey bildiğini, öğrenme aşığı olduğunu, kendisine bir şey öğreten kişiyi minnetle andığını söyler. İkinci olarak, kendisini alçaltıp zavallı gösterir. Rakibini ise yüceltir, göklere çıkarır, pohpohlar. İddia sahibine, “bununla birlikte, kafama takılan küçük bir şey var” diyerek sorularına başlar. Ve Sokrates çoktan sorucu makamına geçmiştir.

Soru sormanın ona sağladığı üstünlük nedir? Her şeyden önce, karşısındaki kişiyi sorguya çekmenin getirdiği psikolojik üstünlük vardır. Soru soran kişi etkin, sorulan kişi ise edilgin durumdadır. İkinci olarak, soru soran kişi tartışmayı istediği gibi yönlendirebilir. Sorulara-yanıt veren kişinin ne söyleceğini soru soran kişi tayin eder. Sorgulanan kişi genellikle hazıksızdır. Sokrates’in sorduğu sorulara göre oradan ortaya atılmak zorundadır. Sokrates de karşısındaki kişiyi şaşırtmak için genellikle tartışılan sorunla yakından ilgili olmayan alanlara atlar -örneğin, sanatlara. Karşısındaki kişi şaşırır. Ama genellikle boş bulunur¹⁰. Sokrates’in istediği yanıtı verir. Sokrates bu yanıtın götürdüğü makul sonuçları çıkarmaya başlar ve sorguladığı kişiye onaylatır. Rakibin verdiği yanıtın, ilk başta ortaya attığı iddia ile çeliştiğini gösterir. Böylece, Sokrates karşısındaki kişiyi çürütür. Tartışmada asıl amaç da budur: Çürütmek. Bu da, rakibe ilk söylediğinin değillesmesini söyleyerek başarılabilir¹¹. Karşısındaki kişi, sonunda “doğrusu nedir Sokrates” diye sorar. Ardından Sokrates muzaffer bir eda ile kendi görüşlerini anlatmaya başlar.

Tartışmaya hakim olmak için izlediği bir diğer yol, karşısındaki kişinin yanıtlarının süresine ve tarzına sınırlamalar getirme yoludur. Sokrates kısa soru ve yanıtlarla tartışmakta uzadır. Karşısındaki kişinin de sorula-

9 Sadece *Gorgias*'ta sofistler içinde oldukça yalnız kalır. Orada izleyiciler arasında genç, ateşli ve biraz da nezaketsiz bir öğrencisi vardır *Gorgias*'ın: Polos. Orada daha çok sorgulanan konumundadır. Ama Polos'un sorularını yönlendirir, ona kendisine ne sorması gerektiğini söyler. *Gorgias*, çevirenler: Sena R. Güzel ve Mehmet Rifat, (*Eflatun II*'de), 462/d; 463/c; 474/a.

10 Tartışma sanatında dikkatli olanlar biraz zaman isteyip kendi başına düşünmek isterler. Ne var ki, Sokrates böyle bir fırsat tanımaz. *Büyük Hippias*'ta, Sokrates Hippias'tan “güzel”in tanımını ister. Hippias da, “buradan uzaklaşıp bir köşeye çekilirim ve kendi kendime düşüncelere dalarsam, sana, bu konuda çok sağlam bir tanım verebilirim” der. (295/a): Sokrates ise açık kapı bırakmaz Hippias'a. Nazikçe ve biraz da alaylı bir biçimde, “güzellik kızar, bir daha hiç dönmek üzere kaçıp gidebilir. ... [S]anıırım sen bir köşeye çekilirsün onu kolayca bulabilirsiniz. Ne var ki, ... benim karşımdayken bul onu” der (295/c).

11 Polos ile tartışırken Posok sık sık “hadi çürüt Sokrates” diye meydan okur. Sokrates de bütün tartışma boyunca onu çelişkiye düşürmek için uğraşır. Ve düşürür.

rına kısa yanıtlarla, hatta “evet/hayır” biçiminde yanıtlar vermesini açık açık söyler ve neredeyse şart koşar. Eğer karşısındaki kişi yanıt verirken sözü uzatırsa hemen uyarır. Hatta tartışmayı terk etme tehdidinde bulunur¹². Bunu, bazen kendini alçaltarak (“unutuyorum”, “izleyemiyorum”, “aklımda tutamıyorum”); bazen de karşısındakini pohpohlayarak (“sen kısa yanıtlar vermekte de ustaymışsın”) yapar. Karşısındaki kişiyi kısa yanıtlar vermeye zorlaması, Sokrates’e büyük bir üstünlük sağlar. Şöyle ki, toplam tartışma süresi boyunca kendisi istediği kadar süre kullanır. Düşüncelerini ifade etmek için zaman darlığı sorunu olmadığı gibi, belli bir süreyi doldurma gibi bir sorunu da yoktur. Rakibi ise, sorulan soruya sadece “evet” ya da “hayır” diyecek, Thrasymakhos’un deyişiyle “masal anlatan ihtiyar kadınlara cevap verir gibi öyledir, değildir, diye başını sallayıp duracak” (*Devlet*, 350/e), geri kalan zamanda da Sokrates’i dinleyecektir. Böylece diyalogun merkezi kişisi hem gerçekten hem de dinleyicilerin gözünde Sokrates olacaktır.

Fakat rakip, tartışma sanatında usta birisi ise ya da Sokrates’in pohpohlayamayacağı kadar tanınmış biri değilse ya da saldırgan ve kaba birisi ise, tartışmada inisiyatifini ele geçirmesi kolay olmaz. Böyle diyaloglarda mücadele gözden kaçamayacak kadar açık hale gelir. Tartışmaya kendi istediği düzeni verebilmek için, eğer karşısındaki kişi tanınmış birisi ise onu yüceltip kendisini küçülterek ondan tavizler koparır, olmazsa tartışmayı bırakıp gitmekle tehdit eder (örneğin, *Protagoras*, (335/b)¹³; *Gorgias* (462/a)); karşısındakini kızdırıp çileden çıkarır (örneğin, *Devlet*’te Thrasymakhos’u 350/d) veya başkalarını (izleyicileri ya da ev sahibini) rakibe karşı yardıma çağırır (*Devlet*, 348/a; *Küçük Hippias*, 373/a). Sokrates’in tartışmalarında kullandığı bu tür taktiklere bir çok örnek vermek mümkündür. Biz aşağıda *Protagoras* diyalogunu, içerdiği argümanlar bakımından değil, Sokrates’in tartışma yöntemi ve tartışırken kullandığı strateji ve taktikleri irdeleme amacıyla ele alacağız. “Sokratik metot” denen şeyin yukarıda betimlediğimiz idealizasyona ne ölçüde yaklaştığını bu diyalog üstünde göstermeye çalışacağız. Bunu yaparken zaman zaman

12 *Protagoras* diyalogunu aşağıda ele alacağımızdan, şu an için diğer diyaloglarından bir kaç örnek verebiliriz. Hippias’a: “Yalnız, sana baştan söyleyeyim: uzun konuşsan beni derdimden kurtaramazsın, çünkü seni izleyemem. Ama, deminki gibi kısa kısa cevaplar verirsen, bana büyük iyilik etmiş olursun...” (*Küçük Hippias*, 373/a). Gorgias’a “...konuşmamıza soru ve cevaplarla devam etmeye...uzun konuşmaları bir başka zamana bırakmaya razı mısın? Yalnız verdiğin sözü tut ve sorularına kısa kısa cevaplar ver” (*Gorgias*, 449/b). Gorgias, bazı soruları geliştirilmiş olarak yanıtlamak ister. Sokrates ise, yanıtları genişletmeyi bir başka zamana bırakmasını, sadece kısa konuşmadaki ustahgını göstermesini ister (aynı eser, 449/c). Gorgias’la tartışırken Polos’un söze katılması üstüne Polos’a istediği zaman tartışmaya katılabileceğini, sadece bir tek şeye dikkat etmesi gerektiğini söyler: “Uzun boylu söz söylemek hevesine hiçbir zaman kapılmamaya” (aynı eser, 461/d). “Eğer sorularına cevap vermek istemez de uzun uzun konuşmayı tercih edersen, o vakit seni dinlemeden gitmek zorunda kalacağım.” (aynı eser, 461/e-462/a).

13 *Protagoras*’a bundan sonra yapacağımız atıfları eser adı belirtmeden parantez içinde vereceğiz.

diğer diyaloglarından da yararlanacağız. Bunun için, Protagoras ile Sokrates arasında geçen diyalogun belli başlı aşamalarını ya da dönüm noktalarını ve Kallias'ın evinde geçen tartışmanın iletişimsel yapısını ve iletişimin ne tür bir iletişim olduğunu saptamaya önem vereceğim.

Protagoras Diyalogunda Tartışmanın Belli Başlı Aşamaları

1. Hippokrates'in hazırlanması. Gelecekte site yönetiminde rol almak isteyen Hippokrates sabahın köründe daha ortalık aydınlanmadan Sokrates'in evine gelir. Hippokrates siyaset sanatını öğrenmek için Protagoras'tan ders almayı düşünmektedir. Protagoras, sofistlerin uğrak yeri olan ve sofistlere herkesten daha çok para ödemiş olan Kallias'ın evinde konuktur. Hippokrates, Sokrates'ten kendisini Protagoras'a taktim etmesini ister. Sokrates kabul eder. Yola çıkarlar. Yani, Protagoras'ı görmeye gidişlerinin nedeni Hippokrates ile Protagoras arasında bir alış-veriş sözleşmesinin imzalanmasıdır.

Görmeye gittikleri kişi, "büyük şehirlere, gençlerin seçkin tabakasını daha iyi yetiştirmek için, ister genç ister yaşlı olsun bütün akrabalarını ve yabancıları bırakıp da ona bağlanmaları gerektiğine inandırmak için gelen bir yabancı (316/c), ücretle ders veren birisidir. Eğer yapılacak tartışmada Protagoras, Hippokrates'i etkiler de onda öğrencisi olma isteği uyandırır- sa, görüşmeden gerçek anlamda başarılı, yani ticari açıdan kazançlı çıkmış olacaktır. Fakat şu ya da bu biçimde Hippokrates Protagoras'tan etkilenmez, ona ders karşılığı verilecek paranın boşa gideceğine ikna olacak kadar eklenirse bu, Protagoras için bir yenilgi olacaktır. Sanırım Sokrates de böyle düşündüğü için, Kallias'ın evine giderlerken, yolda bir yandan Hippokrates'i Protagoras'la tartışacağı konuya hazırlar, öte yandan da sofistlere karşı halkta zaten varolan olumsuz önyargıyı kullanarak "sofist" adının kötü çağrışımlarını harekete geçirir. Sorduğu sorularla ona, Protagoras'ın bir sofist olduğunu söyletir (311/e) ve "sen onun evine giderek ne olmak istiyorsun" diye sorar. Onu "sofist olmak istiyorum" demek zorunda bırakır. (312/a) Sonra ekler: "Yunanlıların karşısına sofist olarak çıkmaya utanmayacak mısın?" (312/a) Hippokrates, utanacağını söyler. Daha sonra, sofistleri bilgi satan tüccarlara benzetir ve bilgi almanın diğer malları almaya benzemediğini, o nedenle durumun çok ciddi olduğunu, Protagoras'tan ders almaya karar verirken çok dikkatli olması gerektiğini ima eder. (313/c-b) "Hippokrates'i denemek için onu göz ucuyla inceleyerek" (311/a) Protagoras'la tartışacağı soruları önce ona sorar: Protagoras ne öğretecek? Sokrates'in amacı, Protagoras'ın öğretmek iddiasında olduğu şeylerin gerçekte öğretilmeyeceğini kanıtlamak, dolayısıyla onun öğretecek bir şeyi olmadığını, bu nedenle ona para vermenin aptallık olduğunu ve sonuç olarak, Hippokrates'in ondan ders almasını engellemek, ve böylece de ünlü sofistin genç ve zengin bir müşteri tarafından öğretmenliğe layık görülmediğini göstererek onu yenmek, belki de aşağılamaktır.

2. Sokrates, Hippokrates'i Protagoras'a taktim eder. Bunu yaparken onun "önemli, zengin bir aileden" (316/c) olduğunu belirtmeden geçmez. Protagoras'a karşısındaki kişinin 'yağlı bir müşteri" olduğunu bu yolla sezdirir.

3. İlk iş Protagoras'a bir sofist olduğunu, dolayısıyla utamlıca bir iş yaptığını itiraf ettirerek hem Hippokrates'in hem de diğer dinleyicilerin gözünde onu zor duruma sokmak ister. Ancak Protagoras sofist olduğunu saklamaz, açıkça söyler. "Sofistlik mesleği eskidir; ama bu meslekle uğraşanlar hor görüldüğü için çeşitli kılıklar, peçeler altında gizlemişlerdir onu" der (316/d). Kendisinin ise bambaşka bir yol izlediğini, "sofist olduğunu, insanları eğittiğini itiraf ettiğini" söyler. (317/b) Protagoras, sofistliği ustaca savunarak sofistlikle ilgili olumsuz önyargıları etkisiz hale getirir. Tartışmanın herkesin önünde olmasında bir sakınca görmez. Hatta "siz de isterseniz sorularımızı burada herkesin önünde konuşmak kadar hiçbir şey hoşnut edemez beni" der. (317/c) Ancak Sokrates bunu, Protagoras'ın, Hippias ile Prodikas'a karşı böbürlenme isteğine bağlar (317/c).

4. Masa kurulur. Konuşma/tartışma başlar. Protagoras hem kendini över hem de kendi alanındaki rakiplerine (oradaki diğer sofistlere) taş atar. Hippokrates'in kendisine gelmekle isabetli karar verdiğini, (bir sofist olan Hippias'a¹⁴ bakarak) "gençlere diğer sofistler gibi onların öğrenmek istemediği sanatlara sürükleyerek, onlara astronomi, geometri, müzik öğreterek onları yormadığını, sadece gencin öğrenmek istediği bilimi [siyaset sanatını] öğrettiğini söyler (318/d-e). Sokrates, siyaset sanatının ve (yurttaşlık için gerekli) erdemlerin öğretilmeyeceğini söyler. Çünkü Sokrates'e göre, mesleklerle ilgili konularda sadece uzmanlara danışılır; site yönetimiyle ilgili bir sorun olunca herkes fikrini söylemek için ayağa kalkar ve hiç kimse onları suçlamaz; bu da siyasetin öğretilir bir konu olmadığını, herkesin yönetimle ilgili işleri bildiğini gösterir; ayrıca, kendisi erdemli bilge kişiler bu erdemleri oğullarına öğretemezler. (319/b-320/b) Protagoras öğretilebileceğinin gerekçelerini, dinleyicilerin isteklerine uygun olduğunu düşünerek, uzun bir masal anlatarak açıklar ya da temellendirir. Konuşması özetle şöyledir:

Epimetheus -ki sonradan gören demektir- hayvanlara kendilerini ve türleri korumak için gerekli yetenekleri dağıtmıştır. İnsanları unuttuğu için onlara hiçbir şey kalmamıştır. Prometheus -ki önceden gören demektir- ateşi ve sanatlar bilgisini insanlara verir. (321/d-e) Bu sanatların bilgisi herkese eşit olarak verilmez. Bu sanatlar insanların yaşamlarını sürdürmesine yeter ama hayvanlara karşı sa-

14 Hippias bilimlerle ilgilenir, astronomiden eski tarihe kadar her konuda konuşabilir. Bir mnemonik sistemi icat etmiştir. Metamatikle ilgilenmiştir. (John Burnett, *Greek Philosophy*, (London: Macmillan, 1968), s.95).

Sokrates'le Hippokrates Kallias'ın evine vardıklarında Hippias'a doğa ve göksel olaylar üstüne bir şeyler soruyarlardı". (315/c).

vašta yetersiz kalır. Çünkü siyaset sanatını bir parçası olan savaş sanatına sahip değillerdir. (322/b) Bir araya toplanıp kentler oluştururlar. Ama siyaset sanatına sahip olmadıkları için kavga eder dururlar. İnsan ırkının yok olmasından korkan Zeus, sitelerde kural yerine geçmesi ve insanları dostluk bağlarıyla birbirlerine bağlaması için doğruluk ve utanmayı gönderir. Bütün insanlara eşit olarak dağıtılmasını buyurur. Çünkü şehirlerin ayakta durması için gereklidir bu. Bunlardan nasibini almayanlar cezalandırılacak ya da öldürülecek, der. Yurttaşlık erdemlerinden herkes pay aldığı için site yönetimine herkesi katılması normaldir, haklıdır. Sanatları bilmediğini söyleyen birinin bu davranışı bilgelik sayılır; ama eğri bir insan eğriliğini itiraf ederse çılgınlık sayılır. Çünkü “istisnasız herkesin doğruluktan payını almış olması gerekir ya da insanların arasında yaşamaması gereklidir.” (323/a-c) Erdem öğretilen, çalışmakla edinilebilen bir şeydir. Çünkü erdemsizler cezalandırılır ve cezaların amacı da intikam değil, ıslah, kötü olan insanı iyileştirmektir. Eğer insanların erdemli hale getirilebilmesi mümkün olmasaydı insanları erdemsizlikleri nedeniyle cezalandırmak amansız bir gaddarlık olurdu. Bu da erdemini öğretilen bir şey olduğunu gösterir. Erdem aslında çocukluktan itibaren öğretilir. Ama onu herkes öğrettiği için hiç kimse öğretmiyormuş gibi görünür.

Bu sözler Sokrates'i büyülemiştir. Protagoras'ın konuşmasını bitirdiğini bile farketmez. Herkes Sokrates gibi konuşmanın bittiğinin farkına varamadığından olmalı, Protagoras alkışlanmaz. Sokrates biraz duraksadıktan sonra Protagoras'ın konuşmasından bir noktaya takıldığını söyler. Sorusunu sormadan önce Protagoras'ı över. Onun “hem uzun ve güzel söylevler vermeyi hem de bir soru sorulduğu zaman kısaca cevaplandırmayı ve soru sorduğu zaman cevabını beklemeyi bildiğini; bu yeteneğin pek az insanda bulunduğunu” söyler. (329/b) Sonra “doğruluk, ölçülülük, dindarlık, kısacası erdem deniler şey” diyen (324/e) Protagoras'a sorusunu sorar: “Bunlar erdemini parçaları mı yoksa tek ve aynı şeye verilen değişik adlar mı?” (329/c)

5. Buradan (yani, 329/d'den) itibaren Sokrates sorgulayıcı konumuna geçer. 334/a'ya kadar tartışmanın dizginlerini elinde tutar. Tartışmanın gidişinden memnundur. Kendisi istediği kadar konuşur. Sorularını kendine göre, yeteri kadar konuşarak formüle edip sorar. Protagoras kısa yanıtlar verir. Sokrates tartışmayı istediği gibi yönlendirir. Genç Sokrates babası yaşındaki ünlü ve bilge Protagoras karşısında üstünlüğü sağlamış durumdadır. Protagoras ise tartışmanın gidişinden hoşnut değildir. Belki evet ya da hayır diye kafasını sallamaktan, belki de açıklamalar gerektiren, istisnalar içeren konularda bu tür yanıtların sorunu aydınlatmayacağını, ayrıntıların gözden kaçacağını düşündüğünden, yanıtların aceleye getirilmesinden kaynaklanıyordur bu hoşnutsuzluk. Çünkü yanıt verirken evet-hayır gibi kısa yanıtların sorunu açıklamakta yetersiz kaldığını gösteren “bu iş bu kadar basit değil... aralarında bir fark var sanırım” (331/

c); “tam olarak öyle değil ama, senin sandığın gibi de değil” (332/a); “konu güçlüklerle dolu” (333/d) gibi ifadeleri sık sık kullanır. Sokrates ise bu tür yanıtları “mırın kırın” etmek olarak niteler. Fakat isteksiz de olsa Protagoras ya seyircilerin karşısında tartışmayı terkeden taraf durumuna düşmemek için ya da nezaket gereği sorularına yanıtlar verir. Sokrates, tartışılan konunun Protagoras’ın hoşuna gitmediğinin farkındadır. “Bırakalım başka bir noktayı ele alalım” der. (332/a) Tartışma Sokrates’in inisiyatifinde biraz daha gider. Bu arada Sokrates “Protagoras’ın sınırlendiğini, canının sıkıldığını, cevap vermekten tedirginlik duyduğunu” sezer. (333/e) Tartışmadaki hakimiyetinden ve tartımacılığından öylesine emindir ki Protagoras’a acır gibidir. Onu “kollar”. “Tatlılıkla sormaya başlar.”

6. Sokrates’in kendine güveni doruktayken Protagoras birden dirilir ve kısa, fakat izleyenleri etkileyen yedi satırlık bir yanıt verir. Yanıtını bitirince dinleyenler Protagoras’ın “güzel konuşmasını gürültüyle alkışlarlar.” Alkışlar, tartışmayı izleyenlerin gözünde, tartışmada Protagoras’ın üstün durumda olduğunu, seyircilerin sempatisinin ve desteğinin ondan yana kaydığını açıkça göstermiştir. Tartışmada inisiyatif ve üstünlük birden Sokrates’in elinden gitmiştir.

7. Bu noktadan sonra Sokrates, tartışmanın gidişini tekrar kendi lehine çevirmek için inisiyatifi ele geçirme mücadelesine girişir. Tartışmayı, kendisinin ustası olduğu bir tarzda yürütmek ister. Yani, kendisi sorular soracak, Protagoras da “evet” ya da “hayır” şeklinde tek kelimelik yanıtlar verecektir. Futbol terimleriyle ifade edersek, oyunu rakip sahaya taşıyacak, sorularla saldırarak, kısa konuşmasını da şart koşarak rakibine saldırıyı savuşturması için manevra alanı bırakmayacaktır. İnisiyatifi ele geçirmek için Sokrates her yolu dener.

a) ‘Alçak gönüllü’ Sokrates hafızasının ‘zayıf’ olduğunu, uzun konuşmaları izleyemediğini öne sürer. (334/c-d) (Oysa Protagoras 7 satırlık bir yanıt vermiştir. Protagoras’ın ilk yaptığı, Sokrates’in de övdüğü (329/b) masallı konuşma ise 331 satırlıktır) Protagoras’tan kısa konuşmasını ister. Protagoras “gerektiği kadar mı yoksa gereğinden kısa mı olsun” diye sorar. (334/d) Sokrates, “gereğince” diye karşılık verir. Ama Protagoras’ın yanıtlarının gereğince olduğu kim belirleyecektir? Protagoras kendisi mi Sokrates mi? Sokrates gene övgüler yağdırır. “İşittim ki, sen istediğin zaman, aynı konular üzerinde hem hiç şaşırmadan uzun uzun, hem kimsenin beceremeyeceği kadar kısa konuşmayı bilirmişsin; ... benimle konuşmak istersen, ikinci şekli, kısa konuşma şeklini [Protagoras’a göre gereğinden kısa olacak şekil] seç” der. (335/a) Tartışma kazanmada, tartışmanın yapısal düzeninin rakibe ve kendisine sağladığı avantajların ve dezavantajların farkında olan Protagoras, Sokrates’in tartışmaya empoze etmek istediği düzeni kabul etmez. Şöyle der:

Sokrates hayatta pek çok kimseyle söz mücadelesine girdim ben. Eğer istediğin gibi yapsaydım, tartışma tarzımı karşımdakile-

rin isteklerine göre ayarlasaydım, hiç kimseyi alt edemedim ve Protagoras adı Yunanlılar arasında tanınmazdı.” (335/a).

b) Kendini alçaltıp rakibi pohpohlama taktiği sonuçsuz kalmıştır. Sokrates anlar ki Protagoras tartışmaya kendisinin istediği şekilde devam etmeye razı olmayacaktır. Sokrates bu kez oyunu terketme şantajını kullanır. Amacı, Protagoras'ın, kendisini her koşulda yenemeyeceğini, onun kendisinin istediği tavizi verebilecek kadar güçlü bir tartışmacı olmadığını izleyicilere göstermektir. Böylece, izleyenlerin kafasındaki yenilmez Protagoras imgesini yıkacak, dolayısıyla Protagoras'ı yenmiş olacaktır. Sokrates sohbette işinin kalmadığını düşünür. Kalkıp gitmeye davranır. Ama gitmeden önce Protagoras'ın, kendisinin istediği gibi tartışıp tartışmayacağını sorar. Fakat Sokrates'in istediği türden bir tartışma düzeni Protagoras için hiç de iyi değildir. İzleyiciler muhtemelen şöyle düşüneceklerdir: Demek ki ünlü Protagoras'ın bile tartışma yeteneğinin belli sınırları, yapamadığı işler var; demek ki Sokrates'in istediği gibi tartışırsa Sokrates'e kesinlikle yenilecek, demek ki onu da yenecek bir silah var; demek ki yenilmez biri değil. Sokrates, izleyenlerde bu tür düşünceler uyandırmak için kendini yerin dibine batırırken Protagoras'ı göklere çıkarır. Tartışmanın yapıldığı tarihte Sokrates henüz gençtir, olasılıkla Atina dışında tanınmamaktadır. Kaybedecek bir ünü yoktur. Protagoras'ın ise ünü, hayranları, müşterileri, Protagoras efsanesi, kısacası kaybedecek çok şeyi vardır. Oradaki izleyiciler Protagoras'ın Sokrates'in istediği tarzda konuşmaktan kaçması karşısında olasılıkla diyeceklerdir ki, “dev gibi büyük Protagoras sinek kadar küçük Sokrates'in nesinden korkuyor, nasıl tartışılırsa tartışılın küçük bir rakipten korktuğuna göre, Protagoras gözümüzde büyüttüğümüz kadar değilmiş, tartışmayı her koşul altında kazanmak için bir tılsımı yokmuş; hem de, kendisini izlemek için gelen bizleri, ‘önemsiz’ bir usul tartışması yüzünden, bir tartışma izleme zevkenden mahrum bırakacak kadar saygısız”. En azından, oyu hem Sokrates hem de Protagoras için çok önemli olan öğrenci adayı Hippokrates kesinlikle böyle diyecektir¹⁵. Bu aşamada tartışmanın geleceği tehlikeye düşmüştür. İzleyiciler devreye girer. Söz izleyicilerindir. Tartışmayı da onlar kurtarır.

8. Sokratik tartışmalar hakkında doğru bir yargıya varabilmek için dinleyicilerin tepkileri üstünde de biraz durmakta yarar vardır. Bu tür tartışmalarda izleyiciler aynı zamanda ‘taraf-tar’dır. Tartışmada kimin üstün olduğu, izleyicilerin tepkilerinden anlaşılır. Ayrıca tartışanlar, ‘taraf-tar’ları göz önünde tutmak, onlara saygı duymak zorundadır. ‘Taraftarlar’, genelde tartışmanın dışında kalırlar da, zaman zaman tartışmaya katılabilirler. Tepkileri ve müdahaleleri tartışmanın akışını değiştirecek kadar etkilidir. Sokrates, tartışmanın düzenini kendi lehine çevirmek için bu tepkilerden yararlanır, seyirci baskısını iyi kullanır. Protagoras diyalogo-

¹⁵ Çünkü Hippokrates, Sokrates'in evine geldiğinde, Protagoras'ın kendisine karşı “bilgisini kendine saklayıp benden esirgemek kusurunu işlediğini” söyler (310/d).

gundaki tartışmada dinleyiciler arasında, Sokrates'in taraftarı pek fazla değildir. Sokrates'in kalkıp gitmeye davranması üstüne söz alan dinleyiciler arasında onu fanatik bir biçimde destekleyen, onu seven sadece Alkibiades'tir. Alkibiades'in desteğinden Sokrates memnun olmuştur. Bu tartışmayı anlattığı dostuna da söylediği gibi, tartışma sırasında "her zamankinden daha iyidir; çünkü bir çok defa onun tarafını tutmuştur" (319/b). Kallias ev sahibidir. Bu tür felsefe tartışmalarını çok sever; "bilgelik aşkıyla" doludur. Elis'li Hippias'la Keos'lu Prodikos¹⁶ -ki Sokrates kendi için "eksiksiz bir bilge, tanrısal bir insan" der (315/e)- tanınmış sofistlerdir. İkisi de Protagoras ile aynı ekoldendir. Sokrates'in, "kendisi için geldiğimizi gösterip, Prodikos ile Hippias'ın önünde *böbürlenmek* istediğini anladım" (317/c) demesine bakılırsa, sofistler arasında gizli de olsa bir rekabet vardır. Hippokrates kendi özel durumu nedeniyle önemli bir dinleyicidir. Onun oyu hem Protagoras hem de Sokrates için çok önemlidir. Kritias ise gelecekte site yönetiminde görev almak isteyen biridir. Sokrates ile arası iyidir. Diğer izleyicilerin hemen hemen hepsi Protagoras'ın hayranlıdır. Sofistlere herkesten daha çok para vermiş olan Kallias için dünyada hiçbir şey Sokrates ile Protagoras arasındaki tartışmaları izlemek kadar zevki değildir.

Sokrates, Kallias'ı kendi istediği tarzda konuşmaya razı etmesi için Protagoras'ın üstüne sürmeye çalışır. "Protagoras ile konuşmamızı dinlemek istediğine göre başlangıçta yaptığı gibi kısa kelimelerle yalnız sorularına cevap vermesi için yalvar ona" der. (336/a) İsteddiği gibi konuşmazsa, Protagoras'ın konuşmasının söylev olacağını söyler. (Bu "söylev" suçlamasını, Sokrates tartışmaya kendi tarzını empoze etmek için her zaman kullanır.) Kallias ise konuşma edimlerini kullanmada eşitliğin daha adil olduğunu savunur. "Sen nasıl istediğin tarzda konuşuyorsan, Protagoras da kendine dilediği tarzda konuşma izni verilmesini isterken haklı görünüyor" der. (336/b)

Alkibiades, fanatik bir biçimde Sokrates'i savunur. Sokrates'in uzun söylevler veremediğine ve bu alanda zaten Protagoras'ın üstünlüğünü kabul ettiğine dikkat çektikten sonra Protagoras'ın da istediği tarzda konuşabilme hakkına sahip olması için, Sokrates'in uzun söylevler vermede onun *üstünlüğünü* kabul etmesine karşılık tartışma sanatında kendisinin Sokrates'ten *aşağı* olduğunu kabul etmesi gerektiğini söyler. Ona göre, eğer Protagoras üstünlük iddiasında ise Sokrates'in istediği gibi tartışmayı kabul etmesi gerekir. Yani Alkibiades'e göre, üstünlük iddiasında bulunmanın bedeli, rakibin istediği tavizleri vermektir. (Üstünlük iddiasının karşılığı olarak ilginç bir bedel!) Protagoras için kabul edilebilir bir öneri değildir bu. Çünkü Alkibiades'in önerisinin özeti, Protagoras'a, Sokrates'le 1-1 berabere kaldığını, Sokrates'in kendisine eşit olduğunu itiraf et-

16 Prodikos, eşanlamlı sözcükleri birbirinden ayırtmada çalışmıştır. (John Burnet, age., s. 96).

tirmektir. Protagoras bunu o koşullarda yapamazdı Genç Sokrates ancak bir yarı-tanrı ise Protagoras bir tanrıdır. Yunanlılar arasında adı tanınır, geçtiği şehirlerde peşine bir çok kişinin takıldığı, bir şehre gitmesi olay olan biridir. Sokrates'in tartışmacılık kariyerinin o aşamasında Protagoras'ın Sokrates'le eşit, hatta tartışmada -öğrettiği sanatta- aşağı olduğunu kabul etmesi Sokrates için bir zafer, Protagoras içinse bir yenilgi demektir.

Kritias (Prodikos ile Hippias'a) "tarafsız olarak, konuşmayı yarım bırakmamalarını rica edelim" der. (336/e-337/a)

Prodikos, toplantıdakilerin çoğunun alkışladığı bir konuşma yapar. Eşanlımlı sözcükler üstüne uzman olduğunu gösterir. Hemen hemen eşanlımlı olarak kullanılan bazı sözcükler ("tartışma" ile "çekişme"; "taktir" ile "övgü"; "sevinç" ile "zevk") arasındaki ince ayrımları vurgular. Bu tür toplantılarda bulunanların taraf tutmaması gerektiğini, ancak daha usta olanı desteklemeleri gerektiğini söyler. (337/a-c)

Bilgin Hippias konuşmasında, "doğa kardeşliği" ile "yasa kardeşliği" arasında ayrım yaptıktan sonra "sen Sokrates, kısa sorulu cevaplı konuşmanın kesin şekline çok bağlanma; bize daha güzel, daha görkemli gelmeleri için [Sokrates'in tartışma tarzı gerçekten kuru ve sıkıcıdır] sözlerinin dizginlerini gevşet. Sen de Protagoras, güzel konuşma denizinde, kendini pupayelken elverişli rüzgara kaptırıp, karadan görülemeyecek kadar açılma. İkiz de orta yolu tutun" der. Ve bir başkan seçmelerini önerir. (337/d-338/a).

9. Hippias'ın başkan seçme önerisi ciddiye alınır. Ama Sokrates'in söyledikleri bu tür diyalogların bir başka yönüne ışık tutacak niteliklerdedir. Bu başkan seçme işinde Sokrates ilk sözü söyleyerek usul konusunun sonuca bağlanmasında inisiyatifi ele alır. Protagoras hiç konuşmaz. Ona göre, seçilecek kişi kendilerinden değersiz biri olursa (demek ki kendilerinden değerli kişi yok orada!) bu değersizliklerin değerleri yönetmesi demektir ki, kabul edilemez; kendilerine eşit biri seçilirse kendileri gibi davranacaktır ki, gereksizdir; en değerli kişi Protagoras'tır, onun üstüne başkan koymak ona hakaret olacaktır. Kendine göre en çıkar yolu önerir:

Protagoras yanıt vermek istemiyorsa soruları o sorsun: ben cevap verir aynı zamanda da bence soru sorulduğu zaman nasıl cevap vermek gerektiğini göstermeye çalışırım ona. Dilediği bütün sorulara cevap verdikten sonra, benim yaptığım gibi sorulara cevap verme sırası ona gelir. O zaman, yalnız soruya cevap vermeyi istemezse, demin konuşmamızın kesilmemesi için bana nasıl rica ettinizse, bu defa birlikte ona rica ederiz. Bu iş için başkanlık gereksiz, hep birden başkanlık edersiniz. (338/b-e).

Protagoras dışında herkes uygun bulur bu öneriyi. Öneri Protagoras'ın hoşuna gitmez. Çünkü sonuçta tartışma Sokrates'in istediği tarzda olacaktır. Ayrıca ilginçtir, Sokrates başkanın en değerli kişi olması gerektiğini ve Protagoras'ın da en değerli kişi olduğunu söylediği halde Protagoras'a başkanlık önermez. Protagoras'a "en değerli" kişi demesi sözde kalır. (Demek ki bütün kendini alçaltmalara, Protagoras'ı yüceltmelere karşın kendisini Protagoras'ın en azından eşiti görüyor. Demek ki alçak gönüllük gösterileri ve yüceltmeler sadece bir taktik.) Protagoras ise Sokrates nasıl yanıt istiyorsa öyle yanıt verecektir, gene kendi tarzında tartışamayacaktır. Sokrates amacına ulaşmış, krizi kendi lehine çözmüştür. Protagoras izleyicilerin baskısı karşısında Sokrates'in "önerisini" -aslında "koşullarını"- istemeyerek de olsa kabul eder. Ancak soruları kendisi sormak ister.

10. Protagoras erdem sorununa şair Simonides'in bir şiiriyle yaklaşmak ister. Önce şiirdeki bir çelişkiye işaret eder. Sokrates "çelişki yok" der, ama sonradan söylediğine göre, Protagoras'ın haklı olabileceğinden de korkar. Hemen kendisine destekçi olarak Prodikos'u çağırır. Simonides ile Prodikos arasındaki yurttaşlık bağımlı hatırlatarak "yardımına koşman doğru olur" der ona. Homeros'un dizeleriyle, "bu güçlü savaşçıya karşı birlik olalım" der. (339/e-340/a). Şiirin tutarlı bir yorumunu elde etmek için tartışmayı Prodikos'la sürdürür. Prodikos da zaten Simonides'i yurttaşlığın hatırına savunmaya eğilimlidir. Ayrıca Sokrates kendisi hakkında övücü sözler söylediğine göre araları da iyidir. Kendisi karşısındakinden kısa yanıtlar isteyen Sokrates şiirde bir çelişki olmadığını kanıtlamak için uzun uzun konuşur. Protagoras'ın sorusunu Prodikos'la konuşarak, daha doğrusu Protagoras'ı devre dışı bırakıp çoğu zaman kendisi sorgucu konumuna geçerek, yanıtlar. Sözde soru soran kişi olan Protagoras neredeyse tartışmanın dışında kalmış, silinmiştir. Sorusunu sormasından şiir tartışması bitene kadar kendisine 10 kez söz geçer -bunların 7'sini Sokrates Prodikos'u yardıma çağırana kadar kullanmıştır- ve çok kısa konuşur; Prodikos 7 kez -Sokrates 7 kez soru yönelttiği için; Sokrates ise 15 kez söz alır. Karşısındaki konuşmacının kısa yanıtlar vermesini şart koştuğu halde kendi konuşmaları hayli uzundur. Ve tartışma da asıl konudan uzaklaşır. Sokrates topu saha dışına atar. Konu dağılır gider. Hippias tartışılan şiirle ilgili bir açılama getirmek istese de, Sokrates'in yardımcısı Alkibiades tartışmanın Protagoras ile Sokrates arasında anlaşmaya uygun olarak devam etmesi gerektiğini söyler ve Hippias'a "bir başka defa" der. (347/b) Sokrates, rakibine, soru soran konumunda olmanın avantajlarını kullanılmamıştır.

11. Sokrates, başkalarının şiiri üstünde tartışmayı, kendi kendine eğlenemeyen insanların toplantılarına benzetir. Protagoras'a, soracak sorusu yoksa, erdem öğretilep öğretilmediği tartışmasına dönmeyi önerir. (348/a) Protagoras "bu ve bunun gibi sözlere rağmen" hiçbir şey söylemez; tartışmaya devam etmekte isteksizdir. Çünkü Sokrates kısa yanıtlar vermesi gerektiği halde uzun uzun konuşmakta, Protagoras ise istediği

gibi konuşmamaktadır. Yarışma eşitsiz koşullarda sürmekte, Sokrates masada tam bir diktatör gibi davranmaktadır. Kendisinin dediği gibi olursa tartışır, olmazsa bırakır gider! Protagoras'ın sessizliği karşısında devreye hemen Alkibiades girer. Kallias'a dönüp, Protagoras "ya konuşsun ya da konuşmayacağını itiraf etsin ki onun hakkında ne düşüneceğimizi bilelim" der. (348/b) Protagoras tartışmaya devam etmezse yenik sayılacaktır. Alkibiades'in tehditi karşısında ve "Kallias'ın ve hemen herkesin yalvarmalarından sıkılan Protagoras, istemeye istemeye tartışmaya devam etmeğe karar verip" soruları Sokrates'in sormasını, kendisinin cevap vereceğini bildirir. (348/c)

Tartışmanın bundan sonrası önemsizdir. Protagoras sanki kerhen konuşur gibidir. Sokrates ise kendi tarzında konuşur, işi sıkı tutar. Soruları o sorar. Protagoras, Sokrates'in istediği gibi yanıtlar verir: Pürüze ya da krize yol açacak bir durum yoktur; her şey Sokrates'in istediği gibidir. Protagoras kontrol altına alınmıştır. Tartışma, Sokrates'in erdemin bilgi ile aynı şey olduğunu savunduğu için onun öğretilebileceğine, Protagoras'ın ise erdemin bilgi olmadığını, dolayısıyla öğretilmeyeceğine karar vermesiyle son bulur. Diyalog herhangi bir anlaşmaya varamadan biter. Ama her ikisi de önce savundukları görüşleri terkeder, başlangıçta karşı çıktıkları görüşleri savunurlar. erdemin doğasını ve nasıl kazanılacağını tartışmayı başka bir zamana bırakırlar.

Guthrie: *Protagoras* diyaloguyla ilgili tartışmasını noktalarken şöyle der:

Protagoras'a felsefi dersler için bakacak olursak, o aşırı titiz argümanların, alakasız biçimde konudan uzaklaşmaların, yanlış başlangıçların ve apaçık yanıltmacaların oluşturduğu sinirlendirici bir yamalı boğçadır. İçinde parlak bir dönemin en öne çıkan ve bireysel beyinlerinin karşılaştıkları ve bir zeka savaşına girdikleri bir oyun olarak okunursa farklı bir izlenim verecektir. Bu da onun nasıl okunması gerektiğini gösterir. Erdemin doğasını ve onun nasıl kazanıldığını ciddi olarak tartışma, Protagoras'ın söylediği gibi, başka bir zamana bırakılmalıdır -ve eklemeliyiz, başka bir toplulukla: Sofistlerin kamuya açık bir toplantısında, rekabetçi bir ortamda sorun çözülemeyecektir¹⁷.

Biz de bu diyalogun "Sokratik metot" ya da "tartışma" mitinin ne kadar gerçekçi olduğunu inceleme açısından okunmasının öğretici olacağını eklemek istiyoruz.

17 (W.K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, volum IV, (*Plato The Man and His Dialogues: Earlier Period*), (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), s. 235.

“Sokratik Tartışma”ya Habermas’ın “İdeal Konuşma Durumu” Kavramı Açısından bir Bakış

Yukarıda en başta *Protagoras* diyalogu temelinde betimlemeye çalıştığımız “Sokratik tartışma” biçimini Habermas’ın “ideal konuşma durumu” kavramı açısından değerlendirerek bir kaç yargıda bulunarak bitirmek istiyorum. Bu değerlendirmeye başlamadan önce bir noktaya açıklık getirmemiz yararlı olacaktır. Habermas’ın “ideal konuşma durumu” kavramı, adı üstünde, gerçek değil ideal bir durumu varsayar. Gerçek konuşmalarla ideal olmayan koşullarda olur biter. Bu nedenle, Sokratik tartışmaları ideal bir durum açısından yargıladığımızda varacağımız sonuçlar Sokrates’e karşı bir haksızlık olarak görülebilir. Ancak böyle bir karşılaştırmanın zihinlerdeki “Sokratik tartışma” anlayışının bir idealizasyon olduğunu görmemize yardımcı olacağı da açıktır.

Önce Habermas’ın “ideal konuşma durumu” ile ilgili bir kaç noktayı açıklayalım¹⁸. Habermas, hakikati ya da doğruluğu özne ile özne-olmayan bir nesne arasında bir uygunluk (correspondence) olarak değil, öznelerarası bir uzlaşım, bir konsensus olarak tanımlar. Ancak her üzerinde uzlaşılan görüş doğru değildir. Üzerinde uzlaşım varılan fikrin hakikat sayılabilmesi için, uzlaşmanın belirli koşullarda gerçekleşmesi gerekir. Habermas bu koşulları “ideal konuşma durumu” kavramıyla ifade eder. Ona göre bir konuşmayı, bir tartışmayı, ya da daha genel olarak ifade edersek, bir iletişimi çarpıtan, uzlaşımları hakiki uzlaşımlar olmaktan çıkaran bazı durumlar vardır. İletişimi çarpıtan etmenler bir ruhsal hastalıktan kaynaklanabilir. Bu tür etmenler iletişimi sistematik olarak çarpıtır. Tartışanlar üstüne dışardan gelebilecek zorlamalar da iletişimi bozabilir. Silah zoru altında varılan bir uzlaşım gerçek bir uzlaşım olamaz. Bunlar yeterince anlaşılabilir durumlardır. Bu gibi etmenlerden başka iletişim sürecini tıkayan engeller, iletişimin bizzat kendi yapısının ortaya çıkardığı kısıtlamaları da içerir. “İdeal konuşma durumu” iletişimi çarpıtan bu tür etmenlerin olmadığı bir durumu varsayar. Thompson’ın deyişle, ideal konuşma durumu, saf öznelerarasılıkla (intersubjectivity); yani, iletişim sürecini tıkayacak herhangi bir engelin olmamasıyla karakterize edilir¹⁹. Bu engeller Habermas’a göre, “bir iletişim durumunda, ancak ve ancak tartışmaya katılması mümkün herkesin konuşma edimlerini seçme ve kullanma bakımından eşit şansa sahipse” ortadan kalkar²⁰. Konuşma edimlerini (communicativedeleri, constativedeleri, representativedeleri ve regulativedeleri), seçme ve kullanmadaki eşitlik, tartışmaya katılması mümkün bütün

18 Bu özetelemeyi Thompson’un “Universal Pragmatik” (John B. Thompson and David Held (eds.), *Critical Debates*, (London: The Macmillan Press Ltd., 1982)de.) adlı makalesiyle T.A. McCarty’nin “A Theory of Communicative Competence”, (*Philosophy of Social Sciences*, 3 (1973) 135-156) adlı makalesine dayanarak yapacağım

19 Thompson, age., s. 123.

20 aynı eser, s. 123’te.

kişiler için geçerli olmalıdır. Hiçbir tartışmacı diğerine göre ayrıcalıklı bir konumda olmamalıdır. Konuşma edimlerini eşit kullanım hakkının, iletişim durumunun yapısından kaynaklanan çarpıtıcı etmenleri etkisizleştireceği varsayılır. İdeal konuşma durumunda şiddet, ruhsal bozukluklar, duygusal bağılıklar, kısaca rasyonel olmayan her şey etkisiz olmalıdır. Sadece “en iyi argüman” hüküm sürmelidir. Argüman, tartışmacıları, bir iddiayı kabul etmeye sadece ussal olarak motive etmelidir. Böyle bir konuşma durumunda konuşma edimlerini kullanma eşitliğinin, tartışmaya sağlayacağı katkılar şunlardır.

1) *Cummunicative* konuşma edimlerini eşit kullanma şansı, her tartışmacıyı, soru ve yanıtlarla, iddialar ve karşı-iddialarla tartışmayı başlatma ve sürdürme bakımından aynı şansa sahip kılar.

2) *Constantive* konuşma edimlerini eşit kullanma şansı, tartışmacılara iddiaları, açıklamaları ve yorumları temellendirebilme, sorgulayabilme ve çürütebilme şansı vererek hiçbir görüşün inceleme ve eleştiri dışında kalmamasını sağlar.

3) Tartışmaya, *representative* konuşma edimlerini kullanma, tutumlarını, duygularını, niyetlerini vb. ifade etme bakımından aynı hakka ve şansa sahip insanlar kabul edilir. Bu yolla, katılanlar, ilişkilerinde hem kendilerine karşı dürüst ve samimi olacakları hem de başkalarına karşı kendi içsel doğalarını saydam hale getirecekleri bir ortam yaratılır.

4) Tartışmaya katılanlar, *regulative* konuşma edimlerini kullanmada, buyurma ve yasaklamada, uymada ve reddetmede eşit şansa sahip kişiler kabul edilir. Böylece, tek taraflı bağlayıcı normların önü alınacak ve tartışmayı başlatma şansı gerçekten uygulanacaktır²¹.

Şimdi yukarıda betimlediğimiz Protagoras'taki Sokrates'in tartışma tekniğini ye da “Sokratik yöntem”i ideal konuşma kurumunun bu gerekleri açısından değerlendirirsek, onun bir idealizasyon olduğu, gerçekteyse ideal konuşma durumundan hayli uzak olduğu sonucuna varmamak mümkün değildir. Dışsal koşullar açısından bakarsak, Sokratik tartışmalardaki iletişimi çarpıtan herhangi bir unsur dikkati çekmez. Ancak dinleyicileri iletişim durumuna dışsal bir faktör olarak ele alırsak, yani bir katılımcı (Participant) saymazsak, tartışmanın akışını belirlemede etkili olduklarını görürüz. (Tartışmanın devamını izleyiciler sağlamışlardır. Ayrıca Alkiades'in çıkışlarını; Kallias'ın girişimlerini hatırlayalım). Bu tür girişimleri tartışmaya dışardan yapılan müdahaleler olarak görürsek, Sokratik tartışmaların dışsal çarpıtıcı etkilerden kurtulmuş olmadıklarını söyleyebiliriz.

21 Thompson, aynı eser, s. 123-124; McCarty, agm, s. 145-146).

Tartışmacılara kişilik özellikleri açısından bakacak olursak, onların ve dinleyicilerin ruhsal bozuklukları olduğu söylenemez. Hemen hepsi normal insanlardır. Ama ideal ussallık anlayışı açısından bakarsak tartışmacıları ve dinleyicileri salt ussal motiflerin yönlendirmediğini görürüz. Hiçbiri çıkardan, kibirden üstünlük duygularından arınmış değildir. Sokrates ile Alkibiades arasında gönül ilişkisi vardır²². (Alkibiades'in çıkışlarında bu ilişki etkili olmuştur.) Ayrıca onun çıkışları Protagoras'ın tutumunu da etkilemiştir. Protagoras'ın, tartışmayı bırakması halinde kendisi hakkında verilecek yargıyı Alkibiades'te somutlaşmış olarak görebiliriz. (Alkibiades'in sert çıkışlarını yukarıdaki paragraftaki dışsal etmenler açısından bir şiddet olarak bile değerlendirebiliriz.) Protagoras, kendi ününü korumak ve gelen müşterinin beğenisini kazanmak zorundadır. Protagoras'ın Hippias ile de gizli bir rekabeti olduğu söylenebilir. Prodikos'un Simonides'in şiiri konusunda Sokrates'in desteklemesinde Simonides'in yurttaşı olması; Kallias'ın eşitlikçi tutumunda ev sahibi olması önemli rol oynamıştır. Hippokrates'in ilgisi argüman üstünde değil, tartışmada Protagoras'ın etkili görünüp görünmemesi üstünde olmalıdır.

Tartışmanın kendi içsel yapısal özellikleri açısından bakarsak şunları görürüz,

1. *Communicative* konuşma edimlerini kullanma açısından konuşmacılar arasında eşitlik olduğunu söylemek güçtür. Sokrates, Protagoras'ın nasıl konuşacağını, nasıl yanıt vereceğini tartışmayı terketme tehdidini, seyirci baskısını, ya da övgülerini kullanarak *dikte* etmiştir. Protagoras tartışmayı sürdürmeye zorlanmıştır.

2. Sokrates, Protagoras'ın *constative* konuşma edimlerini eşit ölçüde kullanmasına da izin vermemiştir. Çünkü ona ayrılan konuşma süresini kısıtlamış, kendisi ise gerek soru sorarken gerekse yanıt verirken istediği kadar konuşmuştur. Bunlardan başka, her gerçek tartışmada olduğu gibi burada da zaman baskısı vardır. Tartışma bittiğinde, Protagoras, doğru söylüyorsa, "şimdi acele görülmesi gereken bir işim var" der. (361/e) Sokrates'in tartışmayı terkederken gösterdiği gerekçe ile tartışmayı bitirirken söylediği son söz aynıdır. Bu zaman baskısı altında tartışılmadık çok sorunun kalması kaçınılmazdır.

3. *Representative* konuşma edimlerini kullanma açısından bakarsak, gerek Sokrates gerekse Protagoras kendilerinden söz etmişlerdir. Sokrates geliş amaçlarını; Protagoras hakkında düşündüklerini, soru sorarken niyetlerini ("seninle tartışırken, şu anda aklıma takılan soruları çözmekten başka bir hedefim olduğunu sanma" (348/c)) ifade etmiştir. Ancak kendi-

²² Alkibiades ile Sokrates'in arasındaki ilişkinin niteliği konusunda bkz. Eflatun, *Şölen*, Çevirenler: Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961), 215/a ve devamı.

siyle ilgili bu tür açıklamalarda Sokrates'in samimi olduğu su götürür. Bu tür ifadeleri daha çok tartışmayı kazanmak, rakibini yumuşatmak için bir araç olarak kullanır gibidir. Protagoras da kendisiyle ilgili olarak sofist olduğunu, kıskanç olmadığını açıklamıştır ("bende bulunmamasıyla övündüğüm öbür kusurlar bir yana, hiç kıskanç değilimdir" (361/d).

4. *Regulative* konuşma edimlerini kullanma açısından tam bir eşitsizlik vardır. Buyurma ve yasaklama, uyma ve reddetme hakkı, hemen tamamen Sokrates'in tekelindedir. Protagoras öyle bir açmaz içine girmiştir ki ya bu buyruklara ve yasaklamalara uyacak ya da yenik sayılacaktır.

Sonuç olarak, Sokratik tartışmalar bir hakikat arayışından çok bir tür müsabaka ya da gösteridir. Sokrates'in tartıştığı sofistler, bu tür tartışmaları izleyen dinleyiciler, bu tür tartışmaları bir yarış olarak algıladığından, Sokrates de belki isteyerek (bence öyle) belki de istemeyerek bu tür tartışmalara, sonunda kazanmanın ve kaybetmenin olduğu bir oyun, bir münazara olarak bakmak zorundadır. Amaç da, hakikat arayışından çok, rakibi, onun argümanlarını çürüterek, tezlerinin sağlam olmadığını göstererek altetmektir. İletişim ideal olmaktan çok stratejilerin karşılıklı bir oyunudur. Rakibi, görüşlerinin tutarsız ya da yanlış olduğunu kabul etmeye, Sokrates'in görüşlerinin ise doğru olduğunu itiraf etmeye zorlamaktır. Sokratik diyaloglar karşılıklı anla(ş)mayı amaçlayan bir iletişim değil, Habermas'ın terimleriyle, stratejik, yani konuşan tarafların, karşı tarafı kendi istediği noktaya getirmek için çabaladıkları bir iletişimdir. Sokrates'in karşı tarafa kabul ettirmek istediği fikir rakibe sanki diyalog süreci içinde ortaya çıkan beklenmedik bir fikir, bir "buluş" gibi gelebilir. Fakat Sokrates için bu fikir çoğu zaman, -Protagoras diyalogu için bunu söyleyemesek de- tartışmanın başında kendisinin savunduğu, rakibine kabul ettirmeyi amaçladığı fikirdir. İletişim karşılıklı anlayışa varmayı amaçlayan *communicative* bir eylemden çok stratejik bir eylemdir.